

JEMNITZ JÁNOS

Adalékok a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az angol Labour Party kapcsolatainak történetéhez (1945—1947)

A két párt kapcsolatainak fő tendenciáit, szakaszait, problémáit e folyóirat hasábjain pontosan tíz esztendővel ezelőtt már felvázoltuk.¹ Újabb forrásanyagok azonban lehetővé teszik ennek a képnek a kiegészítését. Míg az 1965-ben megjelent cikk anyagában a magyar szociáldemokrata párt archivumi anyagaina, illetve a résztvevők visszaemlékezéseire támaszkodott, ezúttal a Labour Party archivumból származó forrásanyagok új látószögből kínálnak rálátást erre a kapcsolatra.

Az új angol anyag még egy általánosító megállapítás megtételét teszi lehetővé. Kitűnik ugyanis, hogy a Labour Party külügyi osztálya, illetőleg a munkáspárti kormány külügyminisztériuma között volt bizonyos eltérés. Ez már 1945-ben megnyilvánult, amit azután még 1946-ban és 1947-ben is tapasztalni lehetett. Ez pedig ugyan nyilván összefüggött azzal, hogy a külügyminisztérium élére Bevin került, aki markáns egyéniséggel megszabta a minisztérium irányvonalát is — márpedig az köztudott, hogy Bevin a nemzetközi politikában mennyire „jobbra hajlott”. A párt külügyi osztályának élén pedig D. Healey állott, aki valamikor a munkásmozgalomban baloldali körökkel állt kapcsolatban, s 1944—1945-ben is a Labour jobboldali politikusainak elképzeléseit többször illetve kritikával. Mindemellett nyilván nem egyszerűen a személyek különbözősége magyarázza csak az eltérést. A Foreign Office apparátusa és a hivatalos „országos” politika eltért a pártétól, és mivel a párt a második világháború éveiben vállalta, hogy a szocialista, szociáldemokrata pártok új nemzetközi összefogását, szervezetének megteremtését előkészíti — ez bizonyos rugalmasságot is megkövetelt a szervezőktől, hiszen nemcsak a jobboldali, hanem baloldali szociáldemokratákkal is szót kellett érteniük. Ide tartozott az a reményük, hogy a kelet-európai országokban is sikerül erős szociáldemokrata pártok kialakulását elősegíteniük, illetőleg ezekkel jó kapcsolatot kialakítaniuk. Ez már részben nagyonis konkrét és gyakorlati politikai kérdés volt, s e tekintetben Bevin és Healey válaszai, módszerei eltértek egymástól — sőt, mint azt az 1946 évi dokumentumok tanúsítják, a pártapparátuson belül Healey és Morgan Phillips reagálásai között is voltak lényeges különbségek. E különbségek 1947 végére — 1948 elejére veszítették el jelentőségüket, amikor kiderült, hogy Healey irányzatának nincs tovább kire építeni a lengyel, csehszlovák és magyar szociáldemokrata pártokban.

Előre kell bocsátanunk, hogy a Labour Party archivumban talált magyar anyag feltűnően hiányos, s a hiányokat illetően is egyenetlen. Az 1945 utáni

¹ *Jemnitz János: A magyarországi szociáldemokrata párt külpolitikai irányvonalának alakulásához (1945—1948). Történelmi Szemle, 1965. 2—3. sz.*

fejlődés első évéből pusztán egyetlen érdemlegesebb anyagot idézhetünk. Nem sokkal a háború befejezte után A. L. Williams a Yorkshire-i kerületi szervező titkár a Labour Party levélpapírján fordult G. R. Sepherdhez, a pártközpont országos szervezőjéhez, amelyben utalt arra, hogy a helyi lapot a „Leeds Weekly Citizen”-t a tartományi pártvezetőségnek fel kellett adnia, mert olyan emberek kezébe került, akiknek „a párt iránti lojalitása a múltban gyakran megkérdőjelezhető”. S ezek sorában Williams külön is megemlékezett Dr. Polányi Károly cikkeiről. Williams szerint Polányi „vagy kommunista, vagy fellow treveller”², s a célból, hogy e helyzetet tisztázzák, információt kért a pártközponttól.³

Az első, ráadásul csak részben magyar vonatkozású anyag — hiszen Polányi évtizedek óta Angliában élt — már meglehetősen mérgezett légkörre utal — s hangsúlyozzuk, a levél kelte 1945. augusztus 31. De a teljes képhez hozzátartozik, hogy szeptember 5-iki keltezéssel a párt központjából Williamsnak olyan információt küldtek, hogy Polányi „nagy kultúrájú ember”, aki „kitűnő könyvet írt Magyarországról”. Az informátor megállapította, hogy Polányi nem kommunista, hanem mind Magyarországon, mind az emigrációban a kommunisták és szocialisták között a félúton helyezkedett el, s inkább professzor, mint politikus alkat. Végül úgy összegezte véleményét: „politikai ítéletei talán nem mindig megbízhatóak, de személyes integritása vitán felül áll.”⁴

Az 1945-ös dossziében nem találunk magyar vonatkozású anyagokat, de ugyanebben az évben a Labour Party vezetői már kialakították a maguk „kelet-európai” politikáját, amelynek keretében Magyarország és a magyar párt csak egy tétel volt. A magyar szociáldemokrata vezetők szintén megformulálták a magyarországi belső fejlődésre szóló programjukat, de a nemzetközi horizontot érintő elgondolásaikat is. A formulázás közben kiderült az is, hogy a magyar pártban is különféle vélemények kovácsolódtak ki, s kiderült már ezekben a hónapokban, hogy Szakasitssal szemben a pártvezetőségben Kéthly Anna az, akire a posszibilis ellenzék vezetőjeként tekintettek. Így gondoltak rá Londonban is, s az 1946. évi hosszabb angliai meghívása előtt nyilvánvalóan az előkészítés jegyében készült egy Pro domo életrajz Kéthly Annáról. Az anyag aláhúzza, hogy Kéthly 1919-től következetesen harcolt a Horthy-rendszer ellen, később a németbarát külpolitikát támadta, fellépett a zsidóüldözések ellen. Ezután azonban már kritikusabb passzus következett. Az 1946. január 22-iki feljegyzés szerint Kéthly „a legnépszerűbb a párt összes vezetői közül”, amit annak köszönhet, hogy „nem mutat gyengeséget sem a kommunisták felé, s ugyanakkor nem táplál rokonszenvet a régi rendszer iránt sem, s ezért egyaránt tisztelik a mérsékeltek és a radikálisok”⁵.

A feljegyzés készítője megállapította, hogy „noha teljesen ura képességeinek, az üldöztetés évei kifárasztották”, s ezért is kívánatos az angliai útja, mert az új tapasztalatok szerzése mellett pihenésre is lehetőséget nyit. Emellett pedig „mivel a magyarországi politikai helyzet zavaros, csak egy hozzá hasonló személy adhatja meg a szükséges információkat” — s e kérdések közül a feljegyzés külön is kiemeli a kommunisták és szociáldemokraták együttműködésének

² A fellow treveller fogalom ekkoriban vált használatossá. Szó szerinti fordításban útitárs, de a fogalomnak pejoratív kicsengése volt.

³ The Labour Party Archive. Department Countries and organisations. Box 2. Hungary.

⁴ Uo. — Megjegyzendő, hogy szept. 7-én a Transport Houseból A. L. Williamsnek még a következő információt juttatták el: Polányi 1919-ben a fehér terror elől menekült Bécsbe, s onnan a Dolfuss-puccs után 1934-ben menekült Nagy Britanniába, s ott tovább harcolt a fasiszmus ellen.

⁵ The Labour Party Archive. Countries and Organisations. Box 3.

problémáját. Itt azonban a fogalmazás megintcsak rendkívül tanulságos. 1945 telén ugyanis a Transport House-ban sem opponálták elvileg az együttműködés szükségességét — Magyarországon. Persze az együttműködés módozatairól nagyon eltérők voltak az elképzelések, de ennek szükségességét elvileg még Kéthly sem tagadta. Emellett pedig a Labour Party külügyi osztálya nem szakíthatott hivatalosan a magyar pártvezetőséggel, s éppen ezért Kéthlyre abban a tekintetben is számítottak, hogy hazatérése után majd ő ismerteti az „angol szempontokat” a magyar szociáldemokratáknak, „akiket néhány jelenség ugyancsak meglepett”.

A legfontosabb indítékra az utolsó bekezdés utalt: „A meghívás rendkívül megnövelné tekintélyét, s ezzel együtt erősítené azt a politikai irányzatot is, amelyet ő képvisel, azt a politikát, amely közelebb áll Brit Szocializmushoz, mint bármely más irányzat Magyarországon.”⁶

Az utazásra valóban sor került, s néhány vonatkozásban az előzetes tervek valóban „beváltak”. Kéthly és a Labour Party között a kapcsolat még szorosabbá vált, nyilvánvalóbbá lett az is, hogy Kéthly és a pártvezetőség baloldali, illetőleg bal-centrista csoportja között felfogásbeli különbségek vannak — de más vonatkozásban kiderült, hogy Londonban mégiscsak túlbecsülték Kéthly befolyását.

Az angol Labour Party és a magyar szociáldemokraták kapcsolatai természetesen nem szorítottak Kéthly látogatására. Sor került munkáspárti képviselők magyarországi látogatására, nemzetközi konferenciákra, ahol az eszmecserékre lehetőség nyílt, s a konfrontációnak más lehetőségei is voltak.⁷ E konfrontációnak egyik igen fontos epizódja kétségtelenül Morgan Phillipsnek, a Labour Party titkáranak 1946-ban megvalósított magyarországi látogatása volt.

Morgan Phillips útjának előzményeiről, az angol Labour Party és a magyar párt 1946-beli kapcsolatairól a magyar párton belül a jobb- és baloldali vitáiról, s a peyerista frakció felelevenedéséről az idézett tanulmányban több anyag tanúskodik.⁸ Morgan Phillips útja ebbe a képbe illeszkedik be, amihez a jobboldal a szociáldemokrata pártban ugyancsak nagy reményeket fűzött, míg a baloldal és a pártvezetőség abban bízott, hogy a két párt közötti kapcsolatokat szorosabbra tudják fűzni, az eltéréseket pedig csökkenthetik.

Az eddig ismert forrásanyagot egészíti ki Morgan Phillipsnek az a levele, amit 1946. november 28-án küldött el Szakasits Árpádnak. A szokásos üdvözlő sorok után Phillips áttért a kényesebb kérdésekre.

Ezek sorában leszögezte, hogy „természetesen a két párt között vannak szemléleti különbségek. Önöknek munkamegállapodásuk van a Kommunisták Párttal, míg mi el vagyunk tökévelve arra, hogy minden képességünk szerint ellenállunk nekik és a Labour Party-t úgy tartjuk fenn, hogy az ennek az országának legfőbb munkásszervezete legyen.”

A levél következő passzusában Phillips direkt módon is kifejtette, hogy szerintük a Kommunisták Pártok „a szociáldemokrata erők tönkretételére törekcsenek”. Magyarországot illetőleg azonban megjegyezte: „mégis úgy hiszem, hogy az önök mozgalma erős, életteli és elszánt”, s ezért nem vitatja el lehető-

⁶ Id. forrás.

⁷ E kapcsolatokról bővebben lásd *Jemnitz János*: A magyarországi szociáldemokrata párt... id. cikkét. 156—161.

⁸ *Jemnitz*: A magyarországi szociáldemokrata párt... id. cikk.

ségeit. Mindezt Phillips még egy kijelentéssel toldotta meg: „bizalommal tekintek előre, hogy Magyarországon egy erős szociáldemokrata párt bontakozik ki, amely egy napon saját maga veheti kézbe hatalmat. Önök biztosak lehetnek abban, hogy a Brit Labour Party mindent meg fog tenni az önök támogatására, amit csak tehet.”⁹

A látogatásnak ez a dokumentuma azonban részben megtévesztő. Magyarországi tapasztalatai után Phillips 1947 januárjában átfogó jelentést készített az angol Labour Party számára magyarországi tapasztalatairól, s ha Szakasitsnak írott levelében is már jelezte, hogy bizonyos nézeteltérések állnak fenn közöttük, akkor a jelentésben ez még nyilvánvalóbban kiütközött.

Phillips e jelentésben a magyarországi helyzet lényegére reflektál — nem annyira az osztályszempontokra, mint a politikai erőviszonyokra, tétekre. Jelezte, hogy Magyarországon láthatóan kiéleződött a harc a jobb- és baloldal között, valóságos versenyfutásról írt — mégpedig azért, mert a békeszerződés megkötése utáni helyzetre mindkét csoportosulás az erő pozíciójából kíván már szembenézni a másikkal. Ilyen összefüggésben Phillips szerint a szociáldemokrata párt kulcsszerepet tölthet be, mert szerinte vagy folytatja eddigi politikáját — amit Phillips úgy értékelte, hogy „vakon és feltétel nélkül követi a kommunista pártot”, avagy a párt megszerzi teljes önállóságát, s ennek alapján a januárban megtartandó pártkongresszus „megteremti annak lehetőségét, hogy nagyobb legyen az együttműködés a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt között”.¹⁰

Phillipsnek ez a véleménye természetesen nem volt légbőlkapott, s nemcsak a Peyer-csoport decemberi nevezetes memorandumára kell itt gondolni, hanem arra, hogy az 1947-es pártkongresszus előtt a jobb-közép, a Kéthly-csoport ténylegesen előretört, s a fent nevezett gondolatokat a magyar szociáldemokrata pártban is többen megfogalmazták.

Phillips ilyen körülmények között nagyon fontosnak tartotta, hogy mi is fog történni a pártkongresszuson, s mint jelezte, a Labour Party nemzetközi osztályával előre elrendezte, hogy a Labour küldöttekkel képviseltesse magát a kongresszuson, akik között legyen ott Denis Healey, a párt külügyi osztályának vezetője.

A jelentés még a következő igen lényeges megállapításokat tartalmazta: „Hiszek abban, hogy az országban vannak olyan elemek, akik helytelenítik a pártvezetőség politikáját, amely a kommunistákkal való együttműködést (ha nem az egyesülést) hirdeti, de ez a hangulat ebben a nehéz helyzetben nem kaphat megfelelő hangot, mivel a jelenlegi pártvezetőség kihasználja a Brit Labour Partyval való kapcsolatát arra, hogy a jelenlegi politikáját igazolja. Ezért fontosnak tartom, hogy valahányszor lehetőség kínálkozik, adjuk meg a legnagyobb támogatást a szociáldemokrata párt azon elemeinek, akik egy határozott független szocialista politika kialakítására törekcsenek a jelenlegi kommunista-barát politika helyett. Elég szerencsétlen módon egyetlen személyt sem találtam magyarországi tartózkodásom alatt, aki úgy tűnt, hogy vezérévé lehetne ennek a párton belüli harcnak.”¹¹

Phillips levele teljesen nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar és az angol pártvezetőség között olyan lényegbeli különbségek vannak, amelyek elhárítá-

⁹ The Labour Party Archive. Id. forrás. Box 3.

¹⁰ Uo.

¹¹ The Labour Party Archive. Id. forrás. Box 8.

sára „a nézetek jobb megismerése” után sincs remény. Kitűnik egyúttal az is, hogy Phillips és a Labour nagyobb intenzitással kívánta érvényesíteni a pártban a maga szempontjait — a pártvezetőséggel szembeni ellenzék alátámasztásával.

Phillips előre jelzett tervei szerint a Labour Party képviselőjében valóban Healey érkezett a pártkongresszusra. Budapesti tartózkodásáról néhány írásbeli jelentéséből, feljegyzéséből nagyon érdekes mozzanatok ismerhetünk meg. 1947. január 29-én érkezett meg Budapestre, s a követségről intézték el, hogy *elsőként* Peyerral találkozott, akivel egy órás beszélgetést folytatott. Utána az első „munkaebédet” Kéthlyvel töltötte. Csak másnap, június 30-án találkozott Szakasits Árpáddal, illetőleg a titkárság két tagjával, s a külügyek intézőivel, Horváth Zoltánnal és Schiffer Pállal, akik a baloldal prominens tagjai voltak. Január 31-én részt vett a kongresszus vitáin, külön feljegyezvén, hogy azon megjelent Rákosi Mátyás és Károlyi Mihály is. Február 1-én Riesz Istvánnal ebédelt, majd hogy a kommunista párt elképzeléseit jobban megismerje, a Külügyminisztériumban Bolgár Elekkel tanácskozott. Február 2-án zsúfolt programja volt; Böhm Vilmossal ebédelt, de ugyanezen napon tanácskozott Károlyival, Kéthlyvel, Bánnal és Marosánnal.¹²

Mindezek alapján világos, hogy a magyarországi helyzetről Healey valóban sokoldalúan igyekezett tájékozódni. S hozzá kell tenni, következtései részben el is tértek Phillipsétől — akit csak az antikommunista előítéletek vezettek. Healey viszont hosszabb, ötoldalas jelentésében megállapította, hogy „nehéz nem hinni abban, hogy az ellenforradalmi veszély valóságos tényező”, ami pedig Peyer esetét és kizárását illeti, Healey ugyancsak leszögezte: Peyer azzal, hogy a pártvezetőség megkérdezése nélkül adott nyilatkozatot külföldi tudósítóknak — a párt alapszabályait sértette meg, s ezért Angliában a Labour Partyból is kizárnák.¹³

Healey budapesti benyomásai nyomán még inkább meggyőződött arról, hogy az egyik, ha nem a legnagyobb formátumú politikus a szociáldemokrata vezetők között Böhm Vilmos. Még február 7-én Budapestről írta Pragernek Londonba a következő sorokat: „Nagy kár, hogy öreg és beteg ahhoz, hogy vezető szerepet játsszék a magyar párt életében.”¹⁴

Nem kevésbé „izgalmas” az a rövid portrészorozat, amit Healey januári budapesti látogatása alkalmával készített a magyar párt vezetőiről — saját használatra, illetőleg nyilvánvalóan a Labour Party külügyi osztálya részére, hiszen a portrészorozat ennek archívumában maradt fenn. Healey különböző kategóriákba sorolta a vezetőket. Megállapította, hogy a 21 tagú vezetőségből 12 baloldali és 9 a jobboldali. Szakasitsot néhány sorban a következőként jellemezte: „Egész életét pártmunkában töltötte el. Költő, akit könnyen lehet befolyásolni, rendkívül érzékeny és gyenge, de nagyon értelmes.” Rieszről így vélekedett: „Igazságügyminiszter. Népszerű, elég hiú, de tehetséges.” Riesz után Marosán következett: „39 éves enfant terrible. Volt pék. Vonzó személyiség.” Justusról: „A párt fiatal ideológiai vezetője.” A baloldaliak közül még Horváth Zoltánról és Bier Liliről tett névszerint külön említést, majd megállapította, hogy a baloldalnak általában nincs elég szoros kapcsolata a tömegekkel. Emellett még két megfigyelést tett a baloldalról: egyfelől hogy felfo-

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

gásukban marxisták, másfelől, hogy sok közöttük a zsidó származású értelmiség.

A jobboldal listáját természetesen Kéthly nyitotta meg. Róla ezt írta: „Kitűnő személyiség és nagyon népszerű, de nincs adminisztratív képessége.” Második helyen emlékezett meg Bánról, akiről szintén megállapította, hogy népszerű, „nagy gyakorlati képességgel rendelkezik, s csak az utóbbi időben csatlakozott a jobboldalhoz”. Az ő esetében külön is kitért Bánnak a Jugoszláv fejlődésről kialakított véleményére.^{14a}

E listával kapcsolatban említésre méltó, hogy Healey a baloldalon Rónairól, a jobboldalon Szederről és Széligről nem tett említést.

A két főcsoport mellett külön emlékezett meg Böhmerről — a legnagyobb elismerés hangján, sőt hozzátehetjük, úgy, mint akit messze mindenki fölé helyezett. Megállapította, hogy „nagyon értelmes, nagy befolyással rendelkezik, hogy a kongresszuson vezető szerepet játszott, s főtítkári is lehetett volna, ha nem lenne öreg és súlyosan beteg” (szív-beteg).

Healey bizonyos „elfogulatlanságára” vallott, hogy Peyerről igen rossz véleményt alakított ki. Megállapította, hogy Peyer „nem igazi vezető”, rendkívül eleven benne a „nosztalgia egy kényelmes állás után” — de mindennek ellenére bizonyos szakszervezeti körökben még mindig van befolyása.¹⁵

Mindezek után ő is kialakította a maga összefoglaló értékítéletét a magyar szociáldemokrata pártról, helyzetéről, az esetleges elvárásokról, s ez árnyaltabban, kétségtelenül eltért Phillips markáns antikommunista, s a magyar pártot bíráló megfogalmazásaitól: „A szociáldemokrata párt a régi szocialisták valódi és őszinte pártja (vagyis nem az »álkommunistáké« — ahogyan Phillips felvetette — J. J.). Ez az egyedüli elképzelhető alternatíva a kommunizmussal szemben Magyarországon.” A jövőt illetően azonban az alapkérdésben Healey már egyetértett Phillipsszel, akivel egybehangzóan úgy vélte, hogy „a jelenlegi feszültség a szocialisták és a kommunisták között még tovább fog fokozódni” — s az ő kötelességük, hogy minden támogatást megadjanak a magyar szociáldemokratáknak. Majd még egy érdekes megfigyelést tett: „A szocialistáknak vannak a legjobb tömegeik, míg a kommunistáknak a legjobb vezetők. A jelenlegi szocialista vezetők közül Bán tűnik olyannak, akit a leginkább kellene támogatnunk.”¹⁶

1947-re — amely sok szempontból sorsdöntő volt a magyar szociáldemokrata párt életében — a Labour Party „dossziéja” sokféle instruktív anyagot tartalmaz. Mindjárt hazatérése után Healey tovább tájékozódott Peyerről — mivel látta, hogy a Peyer-csoport külön színárnyalatot képezett a magyar mozgalomban. Tom McKittirickről kért véleményt Peyer múltbéli tevékenységéről, aki részben svéd szociáldemokrata forrásokra hivatkozva megállapította, hogy Peyer felelős a hátrányos Bethlen paktum elfogadásáért, ami túlságosan megfertőzte gondolkodását, sok lehetőséget kihagyott, hogy nemzetközi fórumokon támadja a Horthy-rendszert. Az információk szerint Peyer csak későn, 1943-ban vállalta, hogy átfogó támadásba lendüljön a rendszer ellen. Healey az anyag tanulmányozása után 1947. március 25-én köszönte meg az információt a következő szavakkal: „a feljegyzések rendkívül hasznosak. Bárcsak ko-

^{14a} Ismeretes, hogy Bán a felszabadulás előtt hosszabb ideig Újvidéken volt szociáldemokrata párttitkár. 1945 után mint szociáldemokrata bizonyos kritikával nézte a jugoszláv fejlődést.

¹⁵ The Labour Archive. Id. forrás. Box 8.

¹⁶ Uo.

rábban megkaptam volna őket, bár ezek teljesen megerősítik saját véleményemet.”¹⁷

1947 tavaszán Szakasits nagyobb munkáspárti delegációt hívott Magyarországra — megint nyilvánvalóan olyan szempontból, amit Phillips jelentésében jelzett —, egyfelől hogy a delegációból így többeket meggyőzhessen a magyar pártvezetőség igazáról, másfelől, hogy az országon belül igazolják: az angol Labour és a magyar szociáldemokraták együttműködése felhőtlen. A nagyobb delegáció küldése elől azonban Healey kitért, sőt hozzátette, hogy a dunavölgyi szociáldemokrata pártok valóban jelentőségteljes nemzetközi konferenciájára¹⁸ is feltételezhetően csak egyedül érkezik majd.

1947 májusában Noel Baker munkáspárti légügyminiszter-helyettes továbbította Auer Pál magyar párizsi követ levelét, amelyben arra kívánta az angol Labour Partyt befolyásolni — s ezen az úton a magyart —, hogy a parlamenti választásokat csak a békeszerződés aláírása után tartásuk meg. Healey megjegyezte: egyfelől ez amúgyis valószínű, mivel a választások megtartását jelenleg főként csak a szociáldemokraták sürgetik — másfelől újra jelezte, ő nem sokára Budapestre utazik a dunavölgyi konferenciára —, s ekkor közvetlen értesüléseket, benyomásokat szerezhethet. A Labour Party Margate-i évi konferenciájára azonban javasolta Noel Bakernek, vessék fel a kérdést, hogy a Labour mindig is törekedett arra, hogy a kelet-európai szociáldemokratákkal a legszorosabb kapcsolatban maradjanak.¹⁹

1947. május 21-én Healey újabb levélben fordult Noel Bakerhez. Ebben friss magyar értesülésekre hivatkozott, amelyek szerint a szociáldemokrata vezetők Budapesten egyfelől Rajk mellé erős szociáldemokrata államtitkárt kívánnak állítani, másfelől azt szeretnék: Londonban felelős Labour vezető (esetleg Noel Baker) nyilatkozatot tegyen arról, hogy a Labour semmiféle reakciós csoportosulást nem támogat Magyarországon.²⁰

Május 23-án, Healey budapesti tartózkodása után Böhm írt neki levelet és kérdezte tőle: mi volt a véleménye a magyar helyzetről és a magyar szociáldemokratákról. Healey június 2-iki Böhmnek küldött válaszában megjegyezte: „általában a pártban az ún. Szakasits-csoportosulás megerősödött február óta, miután a centrum és a jobboldal egy sor taktikai engedményt tett.” Healey külön sérelmezte, hogy az ellenzék elfogadta, hogy Kéthly helyett Horváth Zoltán legyen a Világosság c. du-i napilap főszerkesztője.

A Böhm—Healey levélváltásnak volt még egy tétele: mégpedig a Szocialista Internacionálé helyreállításának gondolata. Böhm vetette fel május 23-iki levelében, hogy egy közös Bulletin kiadása nem elég, az lenne szükséges, hogy minden párt 1—2 megbízottat nevezzen ki az események szemmel tartására. Healey egyetértett Böhmmel, s előre jelezte, hogy a zürichi nemzetközi konferencián ezzel a problémával is foglalkozni kívánnak, mert a nemzetközi kapcsolatokat valóban szorosabbra kívánják fűzni.

Június 5-én Healey Böhmnek írt második levelében részletesebben tért vissza ezekre a problémákra — s megjegyezte, hogy magyarországi tapasztalatairól jelentést állított össze a Labour Party vezetőségének is. Újabb levele ennek következtetéseivel cseng össze. E második levélben újra aláhúzza, hogy

¹⁷ Uo.

¹⁸ A dunavölgyi konferenciáról lásd *Jemnitz*: id. tanulmányát 169—170.

¹⁹ The Labour Party Archive. Id. forrás. Box 8.

²⁰ Uo.

a jobboldal néhány taktikai engedményt tett, „ami az én véleményem szerint nem volt okos”. Healey különösképpen azt kifogásolta, hogy Horváth Zoltánt a vezetésből nem távolították el. Megjegyezte: egyesek azt mondták neki, hogy Horváth Zoltán tulajdonképpen kommunista, de ő úgy véli, ez tévedés, ő inkább „szektás marxistának” ítélte. Viszont azt sajnálatosnak találta, hogy Horváthnak olyan nagy a befolyása Szakasitsra és Rieszre, s ezen nem sokat változtat, ha a titkárságból kikerült, ha a Világosság vezetését vette át.

Healey a helyzetet a jobbközép szempontjából rendkívül aggasztónak találta, s idézte Bán véleményét, aki megjegyezte, hogy az angol kormány édeskeveset segíthet nekik, s az egyetlen, amit tehet, az, hogy „oly keveset avatkozik bele a dolgokba, amennyire csak lehet”.²¹

Az újabb levelek 1947 őszéről keltek, s közvetlenül kapcsolódnak a választáshoz, amelyben, mint ismeretes, a szociáldemokrata párt vitális szerepet játszott, s amelynek kapcsán robbant ki a belső pártválság is. Minderről Healey Böhmötől kimerítő jelentést kapott, s Healey ennek alapján készíthette el a maga jelentését szeptember 17-én. Ebben leírja a választási sérelmek okait, fázisait, azt, hogy Szakasitsnak a válság kulminálásakor miként kellett lemondani, és vált Böhm a helyzet kulcsfigurájává, s a triumvirátus (Böhm, Riesz, Bán) miként dolgozta ki a maga követeléseit (új választási terv, egyenlőség a kommunistákkal), Rákosi miként kereste meg Böhmöt, fogdta el a követeléseket, s Böhm hogyan mentette meg Szakasits helyzetét — mert nem akarta, hogy a párt kifelé is láthatóan meggyöngüljön, illetőleg pártszakadásra kerüljön sor. Mindezek után azonban kitér arra is, hogy Böhm a következőkben akarja kirobbantani a válságot, mert Stockholmból készül olyan levél megírására, amely Szakasitsot is bírálná — amely elkerülhetetlenül Szakasits bukására vezetne —, s ebben az esetben minden valószínűség szerint Bán venné át a főtitkári tisztelet. Bánról pedig Healeynek nagyon jó véleménye volt, mivel „népszerű, világos fejű és ragyogó szónok — s a munkások is szeretik”.²²

A szeptemberi válságból azonban Healey nem sokkal később egy másik, s Böhmétől árnyalataiban eltérő jelentést is kapott a Külügyminisztériumból. A minisztériumból Walsh budapesti angol ügyvivő jelentését 1947. szeptember 26-án küldték át Healeynek — de Walsh levele maga keltezetlen. Walsh szerint abban bizakodtak, hogy a szeptember 8-i szociáldemokrata pártválasztmányi ülés tiszta helyzetet teremt — de ebben csalódnuk kellett. A Szakasits elleni támadásokat Walsh is kiemelte, Böhm jelentős szerepét is, de megállapította, hogy Bán csalódást keltett, nem volt elég lendületes, s általában a közhangulat izzó voltával szemben feltűnő volt a possibilities vezetői hiánya. Walsh lényegesnek tartotta, hogy Böhm befolyása mindenkivel szemben perdöntő legyen. Jellemző, hogy korábban az angol követet általában Bán vagy Riesz fogadta — most viszont Böhm tette ezt. Walsh aggasztónak ítélte, hogy noha Szakasits befolyása meggyöngült, mégis megmaradt a párt vezetője, „ami nem túl rózsás távlat. Ha a vezetés kérdését nem tudják megoldani, a párt

^{20*} A magyar szociáldemokraták jelzései természetesen már a magyar belpolitikával álltak összefüggésben. Részint azzal, hogy a kommunista vezetési belügyminisztériumban szintén szerették volna a szociáldemokrata szempontokat érvényesíteni, bizonyos sérelmeket, kifogásokat ellenőrizni. Másfelől a pártvezetőség a Labourtól azért sürgette a fenti nyilatkozat elmondását, hogy a peyerista nyílt ellenzéket, s a párton belüli ellenzéket elhallgattassák, s elvágják a lehetőséget a „jobbira nyitásnak”, amit ekkoriban többen felvetettek.

²¹ The Labour Party Archive. Id. forrás. Box 8.

²² Uo.

véleményem szerint darabokra szakadhat”, s a felmerült nevek Walsh szerint szintén nem megnyugtatóak. Informátorai szerint Kéthly is nagyon aggódik és letargikus hangulata fogta el az újabb esemény miatt, de mint Walsh hozzáfűzte „teljességgel lehetetlen, hogy a párt vezető posztját egy nő foglalja el”.²³

Közben azonban még néhány lényeges esemény történt. A szeptemberi válság átmeneti megoldása után Böhm megérkezett Londonba, ahol mindenkéltől Healeyvel találkozott. Healey szeptember 17-én ennek alapján a Labour külügyi osztály nevében írt át Bevinnek a Külügyminisztériumba arról, hogy Böhm néhány napig marad Londonban, szeretne vele találkozni, s mivel „ő a magyar szociáldemokrata párt sürke eminenciása” — ezt ő is javasolja. Majd rövid vázlatot adott Böhm történeti pályafutásáról (amelybe melleleg több hiba csúszott, a Magyar Tanácsköztársaságot 1920-ra tették, s azt írták, hogy akkor Böhm a magyar szocialisták vezetője volt, foglalkozását is hibásan tüntették fel vasutasnak —, de Bevin számára nyilván az volt a lényeges — amit Healey tudott —, hogy Böhm nem értelmiségi, hanem fizikai munkás volt). — Végül jelzi, hogy ő mindenesetre jelentést küld majd arról, milyen beszélgetést folytatott vele.²⁴

Healey másnap újabb jelentést küldött Bevinnek, amelyben igen szűkszavúan utalt arra, hogy a magyar válságjelenségeken túl Böhm megemlékezett a cseh szociáldemokrata párt belső helyzetéről, mivel Böhm London felé megállt Prágában.

Böhmöt az a „kitüntetés” érte, hogy Bevin maga fogadta. A találkozóról rövid feljegyzés készült. Eszerint Böhm kijelentette, hogy a magyar párt bennmarad a koalícióban azzal a feltétellel, hogy ezután a szociáldemokrata pártnak a kormányban ugyanolyan befolyása lesz, mint a kommunistáknak. Böhm másik felvilágosítása még jelentősebbnek tűnik. Böhm Bevint is úgy tájékoztatta, hogy Szakasits és csoportjának befolyása a pártban megrendült — mivel túlságosan sokat és sokszor engedtek a kommunista pártnak. Böhm hozzátette, hogy a vezetőségben a többség az ő, Bán és Riesz vezetésével kész Szakasits eltávolítására — amire a közeljövőben kerül majd sor. Akkor is megteszik e lépést, ha Szakasits és csoportja a leváltás esetén kiválnék a pártból.

Bevin egyetértett Böhmmel atekintetben, hogy a szociáldemokratáknak nagyobb erélyt kell mutatni a kommunistákkal szemben, de a változás időpontját szerinte jobb lenne, ha elhalasztanák akkorra, amikor a békeszerződést követően a szovjet csapatok elhagyják az országot. „Böhm úr azt felelte, hogy úgy tudják, Szviridov tábornok október 1-én elhagyja az országot és hogy a szociáldemokrata párt álláspontját őszintén megvilágították a tábornoknak.” Böhm úgy vélte, hogy a szociáldemokrata párt világos politikája megszilárdítja majd a párt helyzetét az országban. Böhm mindenesetre a Labour segítségét kérte a magyar szociáldemokraták támogatásához. Bevin tüstént megjegyezte, hogy e kérést nem a kormány, hanem a Labour Partynak kell majd megválaszolni — de ő közvetíteni fogja. Végül Böhm visszatért az időpont problémájára, s megerősítette eredeti elképzelését, hogy szeptember végén, Stockholmba visszatérve írja meg majd azt a levelet a magyarországi pártvezetőséghez, amely szerinte a belső robbanást ki fogja váltani.²⁵

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

A Pro Domo feljegyzés kelte szeptember 22. volt. Szeptember 30-án írt át Bevin Healeynek a Transport House külügyi osztályára. Bevin rövid pár sorban csak rögzítette, hogy találkozott Böhmnel, s a feljegyzést elküldik Budapestre az angol ügyvivőnek, hogy az is legyen tisztában a helyzettel, s végül megjegyezte, „örülnék, ha megírnád észrevételeidet arról, amit Böhm mondott”.²⁶

Healey október 2-án küldte el válaszát Bevinnek, de észrevételeiről tájékoztatta a Labour Party „vezérkarában” Morgan Phillipset és A. Greenwoodot is. Healey a következőket írta: „Teljes mértékben osztom Böhm véleményét, hogy Szakasitsot és klikkjét (! — mily nagy a változás néhány hónappal korábbi Healey írások hangvételéhez képest — J. J.) a szociáldemokrata vezetőségből kiszorítsák, bár attól félek, hogy a legkedvezőbb alkalmat elmulasztották, s lehet, hogy Böhm stockholmi levelének nem lesz olyan eredménye, mint amit vár — főként most, hogy Szakasits újra miniszterelnökkhelyettes lett. Másfelől nekem személyesen úgy tűnik, hogy nem is várhatunk nagyobb változást a kelet-európai szocialista pártok politikájában: minden képességükre szükség lesz ahhoz, hogy fenntartsák szervezeteiket.” Healey szerint az elkövetkező időszakban a kommunisták még inkább törekedni fognak arra, hogy a munkáspártok egyesülését megvalósítsák. Mindezt mérlegelve, továbbá azt a reális tény, hogy Magyarországra a Szovjetunió politikájának nagy a befolyása, Healey óvatosságot ajánlott, s azt javasolta, hogy mindenkit beszéljenek le olyan lépésekről, amelyek azután a szociáldemokrata pártoknak okoznának csak újabb nehézségeket, s ráadásul „mi gyengék vagyunk ahhoz, hogy megvédjük őket”. Healey abban bízott, hogy a Labour Party ki tud alakítani olyan kevésbé feszült nemzetközi légkört, mely később a pártok tevékenysége számára kedvező feltételeket terem. „A jelen pillanatban jók a kapcsolataink a magyar, a lengyel és a csehszlovák párttal, s kevésbé jók a románnal.”²⁷

Healey mérsékeltebb politikája e levél alapján is megintcsak világosan eltért az agresszívebb Bevin—Phillips felfogástól. Jól sejtette különben azt is, hogy a Bán—Böhm párton belüli puccs lehetősége már elmúlt. De Healey irányzata nem érvényesült, vagy nagyon kevésbé érvényesült a Labour külpolitikájában. Olyannyira nem, hogy néhány héttel később már Böhm fordul panasszal hozzá — az angol kormány lépése miatt, amiért megakadályozta, hogy Magyarország több más kelet-európai országgal együtt az ENSz tagjává legyen. Ez a vétó meglepetés volt, azok után, hogy nemrégiben Londonban segítséget kért a Labour Partytól — s ezt meg is ígérték neki. Éppen az az „aggodalom készített, hogy megírjam önnek e levelet — írta Böhm —, amely a magyar és általában a kelet-európai országok szociáldemokrata pártjainak helyzetével kapcsolatos”. Annál is inkább sietett a levél megírásával —, mert úgy véli, a kérdést nem zárták még le, s nagyon hasznos lenne éppen a demokratikus erők jövője szempontjából, ha ezek a kelet-európai országok az ENSz tagjaivá válnának.²⁸

Böhmnek ezt az október 6-i keltezésű levelét Healey október 9-én küldte át Bevinnek a Külügyminisztériumba. Egyúttal mellékelte annak a levélnek másolatát is, amit ő írt válaszként Böhmnek. Healey megemlítette, hogy ők hajlottak volna Magyarország külön felvételének elfogadására, de a Szovjet-

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

unió külügyminisztériuma úgy vélekedett, hogy nem lehet különbséget tenni Magyarország, Románia és Bulgária között.^{28a} Healey egyúttal aziránt érdeklődött, hogy Böhmnek mi a véleménye a Tájékoztató Iroda megalakulásáról, s egyúttal jelezte, hogy néhány anyagot is mellékel a levélhez, s saját megjegyzéseit e kérdéssről. Ugyancsak új információkat kért a magyar szociáldemokrata párt belső fejlődéséről, s megintcsak közölte saját véleményét; „nagyon félek, hogy Szakasits és klikkje eltávolításának döntő pillanatát elkésték”, s a Tájékoztató Iroda megalakulása új, nehezebb szakaszt nyit majd a kelet-európai szocialista pártok számára.²⁹

Böhm ezt követően még egy hosszabb levelet küldhetett, ami elkallódhatott, mert csak Healey válasza maradt fenn, amiben november 3-án megköszöni Böhm „nagyon érdekes levelét, amivel teljes mértékben egyezik a véleménye. További tájékoztatást kért a magyar párt október-végi gyűléseiről és vitáiról, helyzetéről.³⁰

A viharos hetek, s az egész 1945—1947-es doboz utolsó magyar anyaga Böhmnek az az 1947. november 3-iki, a magyar követség levélpapírján küldött levele, amelyben mintegy összefoglalja véleményét a kialakult helyzetről. Elsőként az ENSz tagság ügyére tért vissza és megismételte, hogy súlyos csapás volt számukra, hogy Nagy-Britannia vétót emelt, s ezt a demokratikus erők sínylik meg.

Ami a Tájékoztató Iroda megalakulását illeti — Böhm ennek jelentőségét nem ismerte fel. Inkább propaganda jelentőséget tulajdonított neki, s a nyugati lapokat is hibáztatta, amiért ennek túl nagy fontosságot tulajdonítottak. A dolog lényegét illetően elvitatta a Tájékoztató Irodában elhangzott értékelést, hogy a világ két táborra szakadt, s ezt földrajzilag is, ideológiai-lag is körül lehet határolni. Böhm elismerte, hogy az amerikai imperialista törekvések világosan kitapinthatóak — s utalt arra, hogy erre Healey is reflektált az osztrák szociáldemokrata párt bécsi kongresszusán, ahol éppen Healey taglalta, hogy az angol Labour nem kíván csatlakozni egyik táborhoz sem. Majd a nagy nemzetközi munkásmozgalmi összefüggésekre áttérve jelezte, hogy a nyugati országokban is nagy ideológiai polarizálódás megy végbe, aminek eredményeként a munkáspártok befolyása együttesen több helyütt meggyengült a jobboldalhoz, a burzsoáziához képest. Mindez éppen eléggé aggasztó. Ami a kelet-európai szocialistákat illeti, ő a magyar és cseh párttal ért egyet, hogy ezek kitértek azelől, hogy a francia szocialisták fölött ítélkezzenek. Egészen véve azonban sok kritikai észrevétele van, mind a Tájékoztató Iroda, mind a nyugat-európai szocialisták politikájával szemben, s különösen aggasztja, hogy ugyanolyan hibákat látszanak elkövetni, mint amelyeneket 1918—1919 után elkövettek. Minderről — folytatta — szívesen beszélne Londonban vezető labouristákkal, amennyiben erre lehetőséget nyújtanak.

Majd kitért az október 25—26-i pártválasztmányi ülésre, ahol felolvasták a levelet, aminek következményeként Bánt jelölték ki ügyvezető főtitkárnak. „És ez a legtöbb, amit most elérhetünk. Az a kérdés, hogy elég erős-e. Mögötte áll a pártvezetőség többsége. Ha elég erős, akkor elég sokat elérhet. Ha

^{28a} Healey ehelyütt jelezte, hogy mivel a Labour lehetetlennek vélte, hogy Bulgária ENSz tagságát elismerjék, így a gyakorlatban inkább Románia s még Magyarország felvételét is elvetette.

²⁹ The Labour Party Archive. Id. forrás. Box 8.

³⁰ Uo.

gyengének mutatkozik, akkor nagyon súlyos helyzetnek nézünk elébe.” Majd végül megjegyezte, he nem lenne olyan súlyos beteg, akkor Budapestre utaznék.

S itt a levelezés véget ér. Hiszen köztudott, hogy rövidesen a Böhm-féle elképzelés összeomlott, s a Bán—Kéthly csoportot kizárták a pártvezetőségéből, majd a pártból — s így a Labour 1947 telére már tulajdoképpen hazai magyar partnerek nélkül maradt — nyilván ez az oka annak, hogy a magyar forrásanyag is 1947 novemberével zárul.

Összegezeként — ez a forrásanyag nyilvánvalóan elsősorban azt vizsgálja meg, s azt sem teljesen, hiszen ehhez a Külügyminisztérium anyagait is ismerni kellene —, hogy milyen volt az angol Labour Party véleménye a magyar fejlődésről, s ezen belül a magyar szociáldemokrata párt helyzetéről, vezetőiről, s a szerintük alkalmazandó politikáról. Az anyagok csak időnként vizsgálják e kérdést nagyobb, valóban nemzetközi összefüggésben. A levelezés világosan bizonyítja, milyen elvi különbség volt a magyar pártvezetőség Szakacsits körül tömörülő magja, s a baloldal — illetőleg a Labour között. Ami világosabbá válik, az egyfelől Kéthly, majd később Bán és Böhm sajátos szerepe és helyzete a pártban. A jelen írás nem vállalkozik arra, hogy akár Bán, akár Böhm³¹ 1946—1947-es szerepét kielégítően megmintázza. Az új dokumentumok azonban úgy hisszük értékes adalékul szolgálnak ahhoz, hogy ennek a képlékeny, heterogén, sokszor változó centrumnak — amely olykor nagyobb szerepet is kaphatott az 1945 utáni fejlődésben is — elképzeléseit, törekvéseit jobban megismerjük.

³¹ Böhm szerepére, 1945 utáni állásfoglalásaira természetesen egyéb már megjelent anyagokból is ismereteket lehet szerezni. Az egykorú szociáldemokrata napisajtón kívül a pártkongresszusok anyagaiból s a Károlyi Mihály válogatott írásai c. dokumentum kötetből. Böhm levelezésének nagyrésze azonban még mindig megközelíthetetlen — s a hírek szerint Stockholmban van.